

de verlaten mijnen in limburg.

erwin karel
peter stuart

Peter Stuart studeert geschiedenis aan de R.U. Groningen. Zijn hoofdvak is de Economische en Sociale geschiedenis. Hij wil afstuderen op een onderwerp over de mijnindustrie in Zuid-Limburg. Erwin Karel is redactielid van Groniek.

inleiding

In december 1965 kondigde Den Uyl, die toenertijd minister van Economische Zaken was, de sluiting van de mijnen aan en gaf tevens in zijn nota het startschot voor een tweede industriële revolutie in Limburg. Voorzag deze nota nog in een geleidelijke sluiting van de mijnen, in 1967 werd dit al herzien en werd het sluitingsprogramma versneld doorgevoerd en in 1975 was geen enkele mijn meer open.

Wie nu, bijna vijftien jaar na het verschijnen van de nota Den Uyl, in de mijnstreek komt, zal amper bemerken dat oostelijk Zuid-Limburg driekwart eeuw een belangrijk steenkoolgebied is geweest. Nagenoeg alle mijnen zijn van en onder de aardbodem verdwenen en de enkele restanten die er nog staan gaan een ongewisse toekomst tegemoet. Dat geldt niet alleen voor de mijnbedrijven, maar evengoed voor de voor een mijnlandschap karakteristieke steenberg en Limburgse koloniën (arbeiderswijken). Daarvoor in de plaats komen nieuwe, door de overheids-subsidie aangetrokken en weinig renderende bedrijven, torenflats met overheidsdepartementen en moderne woonwijken. Een deel van de geschiedenis van de mijnstreek is daarmee aan het oog van de bevolking onttrokken.

Het ligt niet in onze bedoeling om in dit artikel een opsomming te geven van mijnmonumenten die cultuur-historisch interessant zijn. Een inventarisatie van dergelijke objecten heeft onlangs gestalte gekregen in het fotoboek Inventarisatie mijnmonumenten. (1) Toch dient dit boek met enig wantrouwen te worden bekeken. Een groot deel van de objecten is tussen de fotografische vastlegging en het verschijnen van het boek gesloopt, wat voor de onwetende lezer dan ook tamelijk misleidend is.

Wij willen in dit artikel een indruk geven waarom ons inziens het bewaren van bepaalde industriële objecten van belang kan zijn voor de betrokkenen en de buitenstaanders. Daarbij zal vooral de sociale waarde en functie van Industriële Archeologie benadrukt worden. Of anders gezegd: welke functie vervult de Industriële Archeologie bij het blootleggen van de sociale erfenis van de mensen in een bepaalde streek.

Het eerste probleem dat zich bij deze vraagstelling voordoet is dat de Industriële Archeologie overheersend kunst-historisch en technisch gericht is. Nic Tummers, die zich al jarenlang met deze problematiek bezighoudt, ziet dit als volgt:

"Om de sporen van de sociale geschiedenis hier niet een-twee-drie uitgewist te krijgen, ben ik begonnen met ervoor te pleiten dat een aantal dingen moesten blijven staan. Omdat een beetje

succes te laten hebben ben ik toen de burgerlijke term Industriële Archeologie gaan gebruiken. Ik deed dat, omdat ik wist, dat er in allerlei soorten commissies mensen zaten, die het interessant vonden om met zo'n duur woord een vrijetijdsbesteding te verschaffen. De moeilijkheid van Industriële Archeologie is volgens mij, dat je dat in Nederland niet beoefenen kunt. Nederland heeft vrij laat geïndustrialiseerd en alle gebouwen en machines die daarmee te maken hebben, die staan bij wijze van spreken nog ten voete uit op de grond. Neem nou zo'n fabriek in Enschede, die daar gewoon volledig herkenbaar staat, daar hoeven geen archeologische methoden te worden toegepast om te achterhalen wat daar de geschiedenis van is. Het enige dat je moet opgraven is datgene dat onder de bodem van het geheugen is geraakt bij de mensen die daar werkten. En ik vertel dat niet om over het woordje archeologie te vallen, maar om de handen vrij te hebben voor een andere invalshoek. Ik vind namelijk dat de spullen die daar staan onderdeel zijn van een productieproces en dus ook een rol hebben gespeeld in de productieverhoudingen. Diegene die de grootste rol hebben gespeeld in de productieverhoudingen moeten dan ook in het geheel het meest rechtstreeks betrokken worden. Je moet dan niet het risico lopen door het gebruik van de term Industriële Archeologie oudheidkundige opgravingen te gaan doen naar ontwikkelingen van technische aard. Je moet een invalshoek kiezen vanuit sociaal-historisch perspectief. In Engeland, waar de term Industriële Archeologie vandaan komt, is dat wat anders. De Industrialisatie is daar in de 17e eeuw al begonnen en veel is dan ook verloren gegaan. Door de bombardementen, tijdens de tweede wereldoorlog, op de industriesteden zijn veel spullen weer boven de grond gekomen. Maar de manier waarop in Engeland de omstandigheden klaar waren om met Industriële Archeologie bezig te gaan ontbreken hier geheel. En het is daarom ook niet juist de terminologie en dat soort dingen hier naar toe over te brengen, omdat je dan begint met een verkeerde werkelijkheidsachterhaling hier. Er zijn misschien een paar dagbouw-mijnputjes te vinden in sommige Zuidlimburgse dorpjes, waar verder geen gegevens over bestaan en die aan de hand van vondsten gereconstrueerd moeten worden, maar dat heeft geen betekenis voor de mensen die sedert pakweg 1900 aan de mijnbedrijven verbonden zijn geweest." (2)

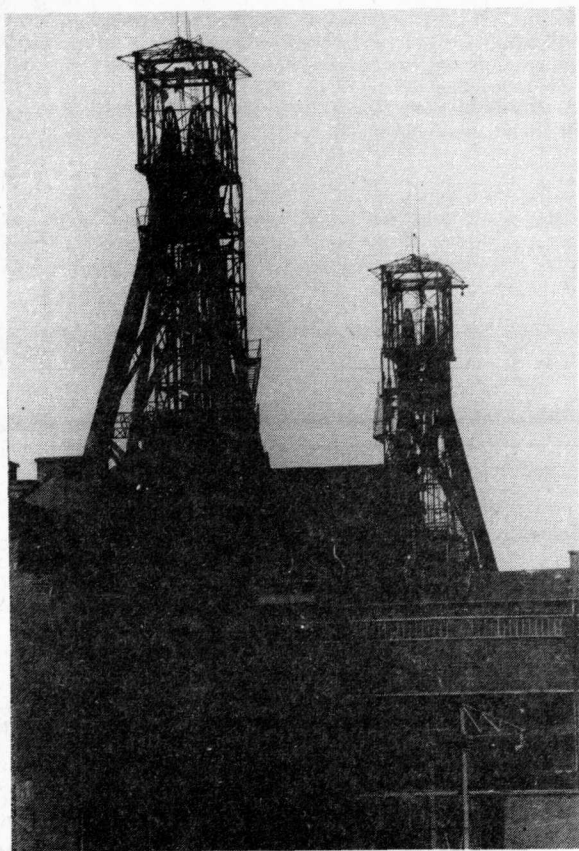
de sociale erfenis

De sociale erfenis van de mijnstreek is sterk bepaald door de 'dubbele monocultuur', die daar decennia lang geheerst heeft. Enerzijds was het de economische monocultuur, die op haar hoogtepunt 80% van de beroepsbevolking in oostelijk Zuid-Limburg aan zich bond. Anderzijds bestond er de monocultuur van het katholicisme, dat een ongekend

autoriteit over de bevolking had. Met name na 1918, toen de mijnindustrie zich ontwikkelde tot de grootste industrietak van Limburg, manifesteert zich duidelijk de samenwerking tussen de goed georganiseerde katholieke kerk en de mijndirecties, de scheppers van beide monoculturen.

"In die tijd moest je naar de pijpen dansen van de mensen die daar regeerden. De ingenieur die zei tegen de pastoor: Ik geef ze werk en houden jullie ze maar kalm."(3)

De economische monocultuur is met de sluiting van de mijnen verdwenen. Daardoor, maar ook door het ontzuilingsproces in heel Nederland, heeft de katholieke kerk veel van haar oude machtspositie in Zuid-Limburg verloren. Maar haar verleden is nog herkenbaar aan de overal voorkomende kerken, kapellen en kruistekens op wegsplitsingen.

De ontwikkeling van de steenkoolindustrie in Limburg begon in de tweede helft van de vorige eeuw, hoewel er toen al twee mijnen (de Dominiale en de mijn Neuprick) in werking waren. Door de snelle industrialisatie van België en Duitsland ontstond er een ware jacht op concessies voor steenkolen in en buiten deze landen. In 1899 startte de eerste 'moderne' mijn haar produktie: de Oranje Nassau I te Heerlen. Daar de werving van arbeiders aanvankelijk op grote moeilijkheden stuitte, omdat er onder de overwegend agrarische bevolking geen geschoolde arbeidskrachten aanwezig waren, was men aangewezen op rondtrekkende mijnwerkers in het Roergebied. Deze buitenlanders waren echter 'scherp getekend door de vele conflicten, die de tegenstelling tussen loonarbeid en kapitaal met zich meebrengt'.(4)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog daalde het aandeel

van Duitse arbeiders in de Zuidlimburgse mijnen, omdat zij teruggeroepen werden naar hun vaderland. Daarom waren de mijndirecties aangewezen op de arbeiders, die zij recruteerde uit de schare van kleine boeren in Limburg. Na 1918 ging men, teneinde de behoefte aan arbeidskrachten te voldoen, naast buitenlanders ook steeds meer werklozen uit de Groningse en Drentse Veenkoloniën ronselen. Al gauw overtrof het aanbod de vraag naar arbeiders. De voor de kerk en mijndirecties gunstige bijkomstigheid was, dat men een stabiele en gehoorzame mijnwerkersbevolking kon uitselecteren, dit in tegenstelling tot voor de eerste wereldoorlog. De socialistische ideeën, die voornamelijk door de niet-autochtone mijnwerkers werden geïntroduceerd, kon door de rooms Katholieke kerk met behulp van de mijndirecties succesvol tegen gegaan worden.

"Dat zo met ons buitenlanders: wij waren Oostenrijkers en wij waren hiernaar toe gehaald door wervers van de mijn met 33 Oostenrijkse families. Die werden dan geronseld. Wij konden dan hiernaar toe komen. Want na de eerste wereldoorlog waren die mijnen pas in opkomst. Dus die hadden mijnwerkers hard nodig. Vaklui. En die werden wel geselecteerd op politiek gebied. Want ze stuurden een stuk of vier, vijf families terug, omdat die communistisch gezind waren."(5)

In de crisisjaren, toen ook in de mijnen het werk schaars werd, deed zich de macht van de kerk nog sterker gevoelen.

"Ja, het was hier mijn en godsdienst, die speelden hier de grootste rol. Als je met de pastoor maar goed was, rooms Katholiek, nou dan kreeg je altijd wel werk (...) Want zelf ben ik op de mijn gekomen met een briefje van de kapelaan. Anders was ik er misschien helemaal niet opgekomen. Dat was in de crisisjaren."(6)

Met de huisvesting van de arbeiders was het voor en rond de eerste wereldoorlog nog slecht gesteld. Pas in de jaren twintig, toen het aantal mijnwerkers snel steeg werd meer aandacht besteed aan de woningbouw en ontstonden de voor het Limburgse mijnlandschap karakteristieke koloniën. Opvallend is dat veel van die woonwijken los staan van de stedelijke centra. Nic Tummers verwijst naar de, door de katholieken gepropageerde, ideologische achtergronden. Men wilde geen industriestad laten ontstaan, maar een soort stedelijke agglomeratie met een plattelandskarakter, een soort 'arcadische utopie'.

"Daarmee was de arbeider gebonden aan een stuk van oorsprong nog agrarische en feodale structuur. Om die structuur in het industrieel tijdperk te laten voortleven werden de woonwijken gesitueerd verspreid, omsingeld door akkerland met uitzicht aan de horizon op de kerk en de mijn." (7)

Naast de rooms Katholieke bouwvereniging "Ons Limburg", die voornamelijk volgens deze ideologie bouwde, waren er nog de koloniën die, volgens buitenlands voorbeeld, door het mijnconcern De Wendel waren gebouwd. Deze kenmerkten zich door groepering van de huizen rond pleintjes, die aan appelplaatsen in militaire kampementen doen denken. En tenslotte waren er ook nog de woningen gebouwd door de Staatsmijnen. Ook deze pasten in het 'anti-stadmodel' dat Nic Tummers vergelijkt met het engelse 'tuinstadmodel'. (8)

Was er in de woningbouw sprake van enige verbetering, met de arbeidsomstandigheden bleef het slecht gesteld. Tussen de beide wereldoorlogen

gingen de mijndirecties, mede onder druk van de buitenlandse concurrentie, steeds meer gebruik maken van de door mensen als Taylor en Bedaux ontworpen arbeidersbeoordelingssystemen. Dit om de prestaties te verhogen en de loonkosten te drukken.

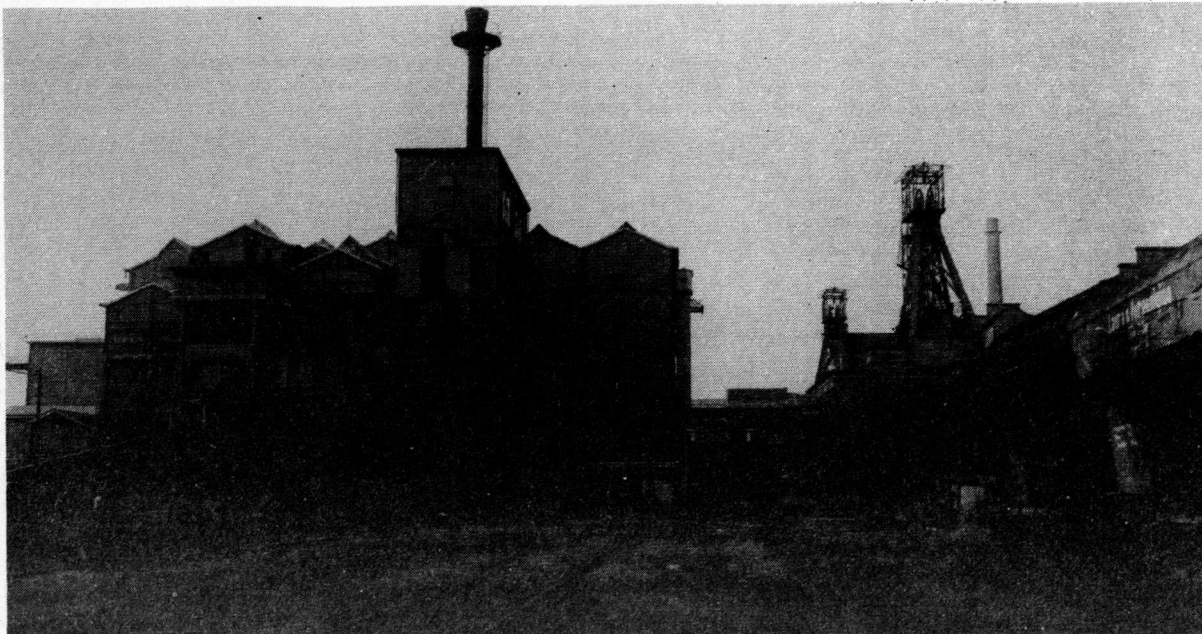
"En dan had je die heren, en die zaten met zo een klokje achter je, ondergronds, hoe lang je op een wagen haalde, hoelang je erover deed om een stijl te zetten, of voor je de kappen had opgericht. Die schreven zich dat dan mooi op en dan zeiden ze: 'Oh, daar heeft die zoveel voor nodig en dat duurt zolang, en dat kan zolang -en er zijn zoveel mensen- en dat werd dan je accoord'."(9)

Accoorden waren arbeiderscontracten, die aanvankelijk individueel en later per groep afgesloten werden. De hiërarchische verdeling in bazen, onderbazen en gewone arbeiders, die ervoor zorgden dat de opdracht van boven wel beneden kwam, maar de klacht van beneden niet boven kwam, vormden samen met de accoorden de spullen waarom het loon- en jaagsysteem draaide. De arbeiders moesten zich, teneinde de geëiste produktienorm te halen, aan grote gevaren blootstellen.

aalmoezenier van sociale werken, was hierbij de drijvende kracht.

"Ik weet nog wel dat er op het gegeven moment een staking zou zijn. Achter op het veld zouden wij een bijeenkomst houden. En daar kwam Poels. Die beloofde aardappelen en zo. En dan was de staking voorbij. En de loonsverlaging ging gewoon door."(11)

Na de Tweede Wereldoorlog toen de behoefte aan steenkool, onder anderdoor de wederopbouw groot was, brak een periode van verbetering van de sociale omstandigheden aan en leek de mijnindustrie zich tot een bloeiende sector te ontwikkelen. Maar reeds aan het einde van de vijftiger jaren namen de structurele moeilijkheden toe mede o.i.v. ontwikkeling van nieuwe energiebronnen. De Europese Gemeenschap van Kolen en Staal besloot de produktie te rationaliseren, hetgeen betekende dat er voor de Zuidlimburgse mijnen geen plaats was weggelegd op de Europese markt. In de jaren zestig begon men dan ook met het sluitingsprogramma. Het herstructureringsbeleid voorzag, naast deze sluiting, in het aantrekken van nieuwe industrieën en de vestiging van overheidsinstellingen. Het hele plan is echter een

De mijn Julia

"Als je ondergronds ging werken, in de schacht of in de pijlers, dan had je een heleboel verantwoordelijkheid. Je moest je prestatie halen door kracht, behendigheid of foefjes, maar als je drie meter moest weghalen, dan moest je elke tachtig centimeter een stuk zetten. Om je prestatie te halen dacht je vaak, ach dat laat ik. En dan was je drie meter onder het blote dek (niet-gestutte mijngang E/P) aan het werken. Dat mocht niet. Maar je was bang dat je niet genoeg prestatie zou leveren. Dus je was constant in gevaar.(...) Als er iets gebeurde was het meestal je eigen schuld. Je hebt de veiligheid niet in acht genomen. Maar als we altijd gewerkt hadden volgens de veiligheidsmaatregelen, dan had de helft van de steenkool er nog gezeten." (10)

Verzet tegen de arbeidsomstandigheden of lonen stuitte op de machtspositie van de kerk. Dr. Poels,

fiasco geworden en schoot zijn doel voorbij. Het werkloosheidspercentage in de Mijnstreek ligt dan ook ver boven het landelijk gemiddelde. Bovendien bracht de herstructurering een groot aantal niet onderkende sociale moeilijkheden met zich mee voor de mijnwerkers. Diegenen, die niet met vervroegd pensioen konden gaan, moesten zich omscholen en tegen lagere lonen gaan werken in de fabrieken. Vooral de oudere werknemers hadden veel moeite met deze overgang. Bovendien bleek voor velen dat omscholing geen garantie voor werk betekende. Al met al is het dan ook niet zo vreemd dat de bevolking in Zuid-Limburg weinig tevreden is over de huidige situatie. Voor de historicus ligt hier een taak in die zin, dat hij met zijn kennis en in samenwerking met de betrokkenen de geschiedenis van hun streek kan reconstrueren, zodat de oorzaken van de huidige onvrede blootgelegd kunnen worden. De Industriële Archeologie kan hierin een functie

vervullen. De Industriële Archeologie is immers een niet op zichzelf staand verschijnsel. Zij dient een ingang te bieden in de geschiedenis voor de betrokkenen bij een bepaalde bedrijfstak in een bepaalde regio. Voor de bevolking van Zuid-Limburg, die rond de mijncomplexen hebben gewoond en geleefd, of er in hebben gewerkt, zijn of waren deze gebouwen de tastbare monumenten van haar verleden. Deze monumenten zouden als zodanig kunnen bijdragen tot de bewustwording van haar verleden, en dientengevolge tot de verklaring van de huidige situatie en identiteit van de bevolking. Wellicht meer dan de zorgvuldig bewaarde thermen uit de Romeinse tijd, die in Heerlen zijn blootgelegd.

de restanten

Wie nu de balans opmaakt, wat betreft de bewaard gebleven mijnmonumenten, kan weinig optimistisch zijn. Van de twaalf exploitabele mijncomplexen, die bestaan hebben zijn er nog drie over: De Emma, die men bezig is te slopen, de Hendrik in Brunssum, die tot een NAVO-hoofdkwartier is omgebouwd en de Julia, die nog ten dele als electriciteitscentrale dienst doet en waarvan het uiteindelijk lot nog onbekend is. Wel staat er een modelmijn in Valkenburg, maar die heeft slechts toeristische waarde. In de omgeving van deze plaats is nog nooit een stuk steenkool gedolven en de modelmijn toont dan wel fraaie machinerieën, maar niets van hoe het mijnleven werkelijk is geweest.

De oorspronkelijke dingen die bewaard blijven, zijn, voor de Industriële Archeologie in bovengenoemde zin, vaak van twijfelachtige waarde. Wie bijvoorbeeld de gerestaureerde mijnschacht Molland in Kerkrade bekijkt ziet dat een aantal onderdelen niet authentiek zijn. Bovendien werd hij hoofdzakelijk voor goederenvervoer gebruikt en niet om mijnwerkers naar beneden te brengen. Het laat daarom slechts een facet van het mijngebeuren zien. De schachten van de Oranje Nassau I, die op de lijst van Monumentenzorg staan, hebben wel gefungeerd als liftschachten voor mijnwerkers. Intussen zijn echter zoveel gebouwen rondom gesloopt, dat de feitelijke functies van de schachten niet meer te herkennen is en dat ze daardoor nog slechts een curiositeitswaarde hebben. Tenslotte dient ook melding te worden gemaakt van het mijnmuseum op Rolduc te Kerkrade, alwaar de eerste steenkool van Europa gedolven werd. Sedert de mijnsluiting is men bezig het mijnmuseum langzaam uit te breiden. Het gebeurt echter met minieme aandacht voor het werkelijke leven van de arbeiders in de mijnen, thuis en elders in hun woonplaatsen.

De meest gehoorde argumenten om mijngebouwen, steenberg en koloniën af te breken zijn te bundelen rond de term 'psychologisch-deprimerend effect'. Dat wil zoveel zeggen als: het zwarte, vuile en rommelige van de mijngebouwen maakt een deprimerende indruk op mensen. Vandaar dat men het aangezicht van de Mijnstreek wil veranderen volgens het idee 'van zwart naar groen'. Dat komt het meest typisch tot uitdrukking bij de steenberg van de Wilhelmina. Deze steenberg zal bewaard blijven doch allerminst als een monument uit een industrieel tijdperk. De berg wordt afgetopt en bovenop komt een restaurant met pretpark (inclusief skibaan). Om de grauwe aanblik, die nu eenmaal inherent is aan zo'n steenberg, te laten verdwijnen wordt de hele berg overgoten met een witte laag zand.

Wanneer men deze situatie wil doorbreken en meer aandacht wil besteden aan de sociale aspecten zal de ex-mijnwerkers en andere betrokkenen

erbij moeten halen, omdat niemand beter dan zij weten hoe de leef en werksituatie in en rond de mijnen is geweest. Dat blijkt onder andere uit boeken als Mijnwerkers, verhalen om niet te vergeten en een ego-document als Ik zwarte, blanke slaaf van Wim Nijsten. Bij deze getuigenissen hoeft de actieve rol van de mijnwerkers niet beperkt te blijven. Men kan ze ook betrekken bij het restaureren van gebouwen, omdat zij meestal precies weten hoe bepaalde constructies er hebben uitgezien. Dat zij daartoe in staat zijn, blijkt wel uit de wijze waarop zij zelf de koloniën De Hopel en de Leenhof hebben opgeknapt.

Noten

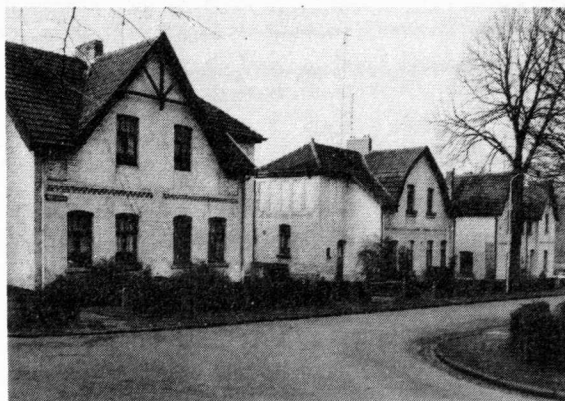
- (1) Inventarisatie Mijnmonumenten Heerlen 1978
- (2) Interview met Nic Tummers 9 april 1979
- (3) Interview met Dhr. Scheve en Dhr. Verheye (ex-mijnwerkers) 19 april 1979
- (4) Pieter van Hoogstraten en Nic Ketgens, De Mijnstreek, enkele aspecten van een regionale ontwikkeling, in: Zone, tijdschrift voor ruimtelijke theorie en politiek mei 1976 nr.1 p.27
- (5) Wim Nijsten, Jos Bours en Marlies Hauvast Mijnwerkers, verhalen om niet te vergeten Nijmegen 1979 p.214
- (6) Interview met Dhr. Verheye en Dhr. Scheve
- (7) Nic Tummers, Carboonkolonisatie, in: Wonen TA BK nr 11 juni 1974 p.8
- (8) zie Carboonkolonisatie
- (9) Mijnwerkers, verhalen om niet te vergeten p.43
- (10) Interview met Dhr. Verheye en Dhr. Scheve
- (11) idem

verder geraadpleegd

Wij hadden op 8 april 1979 ook nog een interview met Dhr. Engels, ex-werknemer bij de Dominiale mijn, die ons vele bruikbare informatie verschafte. Linssen G.C.P., De industriële Archeologie in Nederlands Limburg, in: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. dl. XXII 1977

Wim Nijsten Ik zwarte, blanke slaaf Maasbree, 1977.

Peter Stuart De Limburgse Mijnindustrie in het interbellum Groningen juni 1978 (niet gepubliceerde kandidaatscriptie).

De Hopel